

Ugo Mattei: Država, tržište i neka preliminarna pitanja o zajedničkim dobrima

commons.mi2.hr/?p=136 - Objavljeno [Studeni 12, 2012](#);

Uvod: prevladavajući stav (1)

Socijalnu pravednost u zapadnim demokracijama osiguravaju (trenutno odumiruće) institucije socijalne države. Uobičajeno se smatra da je pristup programima socijalne države utemeljen na “pravima druge generacije”. Ta socijalna prava nisu tek negativna prava (tj. zaštita od povrede prava), kao što su to prava vlasništva, već se smatraju pozitivnim pravima – tj. pretpostavljaju specifičnu obavezu države.

Ta predodžba da je konkretni teret brige o socijalnim pravima obaveza države koherentna je s evolucijom zapadne pravne znanosti. Od razdoblja znanstvene revolucije i reformacije socijalna pravednost je isključena iz uže domene privatnog prava. (2) Skolastički pojam zakona, ukorijenjen u koncepciji koju su razvili jezuitski pravници iz Salamance (16. stoljeće) i prema kojoj postoje dva pojma pravednosti – diobena i izjednačujuća pravednost, napušten je na počecima zapadne pravne znanosti. Počevši od Grotiusa (17. stoljeće) pitanja pravednosti bivaju izjednačena s problematikom pravičnosti u ugovornoj razmjeni među pojedincima. Prema tom gledištu, razdioba onoga što pripada čitavom društvu, a ne tek njegovim segmentima smatrala se društvenom činjenicom – pa je tako diobena pravda isključena iz pravne znanosti. Ekonomija, koja se kao zasebna grana znanja razvila u 18. stoljeću, dijelila je isto to gledište. (3) Prema tom prevladavajućem stavu pitanja razdiobe ne mogu biti dijelom znanstvenog diskursa zasnovanog na pozitivizmu. Smatralo se da razdioba ulazi u domenu političkih vrijednosti, a ne empirijski mjerljivih činjenica. Diobena pravednost postala je pitanjem politike, a njom su se (ako uopće) trebale baviti državne institucije javnog prava. Rođenje socijalne države u ranom 20. stoljeću smatralo se iznimnom intervencijom regulacije (sredstvima fiskalne politike) u tržišni poredak, s posebnim ciljem da osigura određenu razinu socijalne pravednosti obespravljenim članovima društva. Od tada se socijalna pravednost na zapadu više nikada nije uspjela vratiti u užu domenu diskursa o pravima te je stoga ostala u stalnoj milosti i nemilosti fiskalne krize: nema novaca – nema ni socijalnih prava! (4)

Najnovija fiskalna kriza pritom nije nikakav izuzetak. Nakon dramatičnih izazova pred koje su stavljeni Europska unija i globalni sistem sve je očitija nedostatnost i državnih i tržišnih mehanizama. Ta kriza predstavlja povoljni trenutak da se revidira neprirodna igra nultog zbroja između fiskalne krize i socijalne pravednosti te da se restrukturira institucionalno uređenje kako na unutarnjem tako i na globalnom nivou. Pojam zajedničkih dobara danas nam može ponuditi upravo one alatke koje su – i pravno i politički – potrebne da bismo se suprotstavili postupnoj marginalizaciji socijalne pravednosti. Budući da su zajednička dobra smještena izvan duopola država/tržište, kao institucionalni okvir ona predstavljaju alternativnu pravnu paradigmu, nudeći osnovu za ravnopravniju razdiobu resursa i, kao izravnu posljedicu, socijalnu pravednost.

Trenutna koncepcija postavlja opoziciju između “javnog” (domene države) i “privatnog” (domene tržišta i privatnog vlasništva) kao onu koja iscrpljuje sve mogućnosti (kao da je riječ o igri nultog zbroja). Ta paralizirajuća opreka proizvod je modernističke tradicije koja dan danas dominira u pravu i ekonomiji. Diskurs zajedničkih dobara pokušava nadići tu pretpostavljenu ekvivalenciju javnog sektora i države, kao što i odbija ulogu tržišta koje pojedinca svodi sa statusa građanina (kao nositelja prava) na status konzumenta (koji je funkcionalan za ciljeve kapitalizma). Zajednička dobra zaobilaze te posredujuće sile tržišta i države, predstavljajući viđenje svijeta koje izravno povezuje pojedince i kolektivno djelovanje. Zajednička dobra (voda, znanje, zdravstvo, energija i kulturno nasljeđe, koji su takozvani resursi zajedničke zalihe u “institucionalnoj analizi” Elinor Ostrom) (5) su svi oni resursi koji ljudima pripadaju kao stvar nužde, temelje se na slobodnom pristupu i ne ovise o posebnoj intervenciji državnih ili tržišnih sila. Prema tome, zajednička dobra ne ovise o fiskalnoj dostupnosti dobara. Ona nisu ustupljena. Ako ih ispravno teoretiziramo i politički sagledamo, zajednička dobra mogu odigrati ključnu ulogu u vraćanju socijalne pravednosti u užu domenu privatno-pravnog diskursa. Međutim, takav pomak iziskuje značajan raskid s prevladavajućim stavom koji pretpostavlja da u upravljanju resursima mora posredovati ili država ili privatno vlasništvo. Kako zajednička dobra mogu nadići taj “prevladavajući stav”, oduzeti moć privatnom vlasništvu/tržištu i državi te je prenijeti u ruke ljudi? Nadilaženje prevladavajućeg stava obuhvaća nekoliko koraka: 1) nužnost da se uopće primijete i priznaju zajednička dobra koja već funkcioniraju kao resurs, 2) iznošenje na vidjelo izvora prevladavajućeg stava u zapadnoj pravnoj tradiciji koji pretpostavlja da je upravljanje resursima posredovano državom i/ili tržištem i 3) poticanje jedne više holističke paradigme koja bi polazila od ekosistema kao modela za oblikovanje alternativne pravne institucije zajedničkih dobara.

Primijetiti zajednička dobra

“Primijetiti” već postojeća zajednička dobra prvi je korak u nadilaženju prevladavajućeg stava. Zajednička dobra pružaju usluge koje njihovi korisnici uzimaju zdravo za gotovo: oni koji imaju koristi od zajedničkih dobara ne zamjećuju intrinzičnu vrijednost onoga što dobivaju, već je prepoznaju tek kada se zajednička dobra unište i kada im treba naći zamjenu. Opću korist koju imamo od zajedničkih dobara možemo u određenoj mjeri usporediti s kućanskim radom – nikad ga se ne primjećuje dokle god ga netko obavlja. Tek kada nema nikoga da opere suđe, primjećujemo njegovu vrijednost. Drugim riječima, ne nedostaje dok ne nestane. Dva upečatljiva primjera te specifičnosti predstavljaju šume mangrova i koraljni grebeni: ljudi koji žive u priobalju nisu u stanju procijeniti vrijednost korist koje ta zajednička dobra pružaju jednostavno zato jer nisu ni svjesni kada ta dobra izvršavaju specifičnu funkciju i kada nešto čine za njih. Tek kad udari cunami razarajući pred sobom naselja, vrijednost te vegetacije postaje očita. Isto tako, kada su talijani uništili koraljne grebene u Mogadishuu kako bi veliki teretni brodovi mogli pristajati i tovariti kolonijalni plijen, otvorili su i prolaz morskim psima koji su pohitali privučeni krvlju iz obližnje klaonice koja se slijevala u more. Plaža u Mogadishuu tako je postala jedno od najopasnijih mjesta na svijetu za plivanje. Rekonstrukcija grebena kojim bi se morske pse

udaljilo od obale iziskivalo bi danas tehnološka i financijska ulaganja ogromnih razmjera. Ovaj primjer pokazuje kako se vrijednost nekog zajedničkog dobra tek prepoznaje kada ga se iscrpi i kada ga je potrebno zamijeniti. Isto tako, šume mangrova uništene su da bi se uzgajalo kozice. (6) A prije no što su uništene, šume mangrova su igrale bitnu ulogu u zaštiti priobalnih naselja od valova cunamija. I, opet, bilo bi iznimno skupo umjetno izgraditi takvu barijeru.

Javnu svijest o fundamentalnoj ulozi i vrijednosti zajedničkih dobara moguće je izgraditi samo ulaganjem na strani potražnje, djelovanjem na takav način da ljudi prepoznaju važnost usluga koje pružaju zajednička dobra. Kao što je već rečeno, ako postoji dojam da zajednička dobra ne daju nikakav “povrat sredstava”, to je samo zato što njihovih korisnici nisu svjesni velikih koristi koje imaju od njih. Ona su zapravo presudna u zadovoljavanju temeljnih ljudskih potreba. Samo priznavanje zajedničkih dobara može mobilizirati društvo da ih spasi i proširi njihov opseg.

Izvori trenutnog “prevladavajućeg stava” u zapadnoj pravnoj tradiciji

Može se reći da zajednička dobra nestaju zbog strukturne neusklađenosti koja je inherentna najdubljim aspektima zapadne “pravne supstance”, pravne supstance koja je zasnovana na univerzalizirajućoj i sveobuhvatnoj kombinaciji individualizma i dihotomije državno vlasništvo/privatno vlasništvo.

Stoljećima ranije, u antičkom Rimu, rani klanovi rutinski su proširivali svoje zemljišne posjede uzurpacijom zajedničkih dobara. Privatizaciju zajedničkih dobara već je Engels opisao kao najfundamentalniji ekonomski obrazac europskog razvoja. Zapadno pravo je, prema tome, imalo vrlo važnu ulogu u uništavanju zajedničkih dobara, a ne u njihovoj zaštiti. (7) To je još uvijek obrazac razvoja i u kognitivnom kapitalizmu (8): dovoljno se sjetiti pravnog progona *peer to peer* razmjene na internetu.

K tome, s obzirom na institucionalni okvir koji ide za rješavanjem sporova između privatnih stranaka (individualnih nositelja prava vlasništva) u praksi je uvijek predstavljao problem naći nekoga tko bi zajednička dobra mogao braniti na sudu tužbama protiv onih koji bi ih pokušali prisvojiti. Kako kroz povijest tako i danas oni koji najviše imaju koristi od zajedničkih dobara nisu njihovi “vlasnici” u tehničkom smislu, već siromašni seljaci (ili danas mladi korisnici interneta) koji nemaju sredstava da za borbu kroz pravosudni sistem. Sjetimo se kako su lako ti seljaci postali žrtvom ograđivanja dobara u Engleskoj – u presudnoj fazi razvoja ranog kapitalizma koja je proizvela potrebnu proletersku radnu snagu za novonikle manufakture. Takvi postupci ograđivanja dobara nasilno stvaranja radne snage od razvlaštenih seljaka naprosto ne bi bilo moguće bez fundamentalnog savezništva privatnog vlasništva i države. (9)

Zajednička dobra kao distribuirana moć (ili odsutnost hijerarhijske moći) strukturno su također neusklađena s antagonističkom idejom zapadnog sudskog procesa. Struktura sudskog procesa kao spora suprotstavljenih stranaka je igra nultog zbroja koja pretpostavlja

interes za djelovanje koji se mora moći povezati s nekim određenim pojedincem. No, budući da zajednička dobra karakterizira raspršena mogućnost pristupa, da “pripadaju” svima, problem je odrediti tko bi mogao biti nositelj takvog posebnog interesa i tko bi prema tome bio legitiman predstavnik na sudu. Drugim riječima, u sudskom sporu, koji je koncipiran kao igra nultog zbroja, kao spor dobitnika i gubitnika, nema mjesta da okvir zajedničkih dobara uđe u sudnicu (osim u specijalnim tehničkim sudbenim mehanizmima kao što je *kolektivna tužba* koja se tek nedavno razvila kao svojevrsna iznimka). To je problem koji je u američkoj pravnoj debati poznat kao “osnova za tužbu” (*standing to sue*): tko među brojnim korisnicima pitke vode (ili svježeg zraka) može svoj interes dovoljno razlučiti od interesa svih ostalih da bi korištenjem prava na sudski proces mogao postati njen spasitelj? Taj problem ima dalekosežne posljedice, jer sudovi nisu spremni pustiti u postupak bilo što što se udaljava od arhetipa igre nultog zbroja, što je problem koji različiti pravni sistemi rješavaju (ako ga uopće rješavaju) po iznimci, a ne kao formalizirano pravilo.

Uklanjanje vela tobožnje dihotomije države i privatnog vlasništva

U 2010. postalo je razvidno da rasprava o opreci javno/privatno predstavlja lažnu dihotomiju – razlikovanje bez razlike. Država više nije demokratsko predstavnik skupine pojedinaca, već naprotiv tek jedan od tržišnih aktera (Coase). Sprega ili spajanje države i privatnih interesa, u kojem su isti akteri (korporacije) na istoj strani jednadžbe, ostavlja malo prostora za okvir “zajedničkih dobara”, bez obzira na uvjerljivost činjenica koje potkrepljuju njihovu korisnost.

Privatno vlasništvo i država dvije su glavne pravne i političke institucije koje održavaju dominantnu predodžbu svijeta. Konvencionalni stav ih predstavlja kao radikalnu suprotnost. Ona formalno pretpostavlja da država i tržište imaju odnos nultog zbroja: više države jednako manje tržišta i manje tržišta jednako više države. U tom redukcionističkom obrascu država i privatno vlasništvo postaju suštinom polova opreke javno/privatno. No, ta slika je naravno posve kriva i iz historijske i iz suvremene perspektive, jer ta dva entiteta, kao društvene i žive institucije, mogu biti samo strukturno povezane simbiotskim odnosom. Fiktivna čvrsta podjela na ta dva entiteta upravo je ideološki izbor individualističke tradicije. (10)

Međutim, povijesna neutemeljenost je nebitna s obzirom na hegemoniju koju ima taj politički diskurs, slijedom koje sveobuhvatnost države i privatnog vlasništva kao predstavnika privatnog i javnog ne ostavlja prostora za bilo kakvu treću kategoriju. Ta krutost i taj redukcionizam analize i prakse zapravo su proizvod zajedničke strukture vlasništva (tržište) i suverenosti (država) kojoj je cilj koncentracija moći. Privatne strukture (korporacija) koncentriraju svoje odlučivanje i moć isključivanja u rukama jednog subjekta (vlasnik) ili unutar jedne hijerarhije (izvršni direktor). Na sličan način, javne strukture (birokracija) koncentriraju moć na vrhu suverene hijerarhije, što svoj simbolički izraz ima u isključivanju bilo kakvog drugog nositelja odlučivanja unutar nekog područja nadležnosti (model teritorijalne suverenosti i njenih političko-administrativnih elemenata).

Mnogi znanstvenici, a nadasve Kenneth Galbraith, tvrde da razvoj privatnog sektora (određen tržišnim tehnikama) iziskuje sličan razvoj unutar javnog sektora (koji je, međutim, nedostatan sam za sebe zbog nedostatka pravih tržišnih investicija). (11) Tu Galbraith pretpostavlja strukturnu ekvivalenciju između privatnog i javnog sektora, pri čemu se prvi u osnovi oslanja na arhetipsku ideju privatnog vlasništva, dok se drugi oslanja na arhetip državne suverenosti. Oba arhetipa uklapaju se u istu fundamentalnu strukturu: vladavina subjekta (pojedinaac, kompanija, vlada) nad objektom (privatno dobro, organizacija, teritorij). Međutim, bilo kakva strukturna dihotomija između javnog i privatnog sektora te pretpostavka da je jedan strukturno oprečan drugome zapravo je politički i kulturni izmišljaj. Takva prividna opreka između dvije domene koje dijele istu strukturu postoji samo u zapadnjačkoj redukcionističkoj, kvantitativnoj i individualističkoj misli. Stoga marketinške napore u koje se povremeno upušta javni (hijerarhijski i birokratski) sektor možemo doista nazvati propagandom, jer ne uvodi nikakvu relacionalnu ambiciju među pojedincima koja bi omogućila *kvalitativnu transformaciju njihovog subivanja*, već se zapravo teži ograničiti na promociju još više individualizma i vrijednosti temeljenih na potrošnji.

Većina dobara koje proizvodi današnji kapitalistički način proizvodnje – npr. novi model automobila, cipele s markom, tko zna koji mobilni uređaj po redu – ne predstavljaju potrebu, niti privatnu niti javnu. Međutim, iz državne perspektive ta su dobra nužna utoliko što njihova proizvodnja potiče rast i razvoj nacionalne ekonomije. U tom pogledu, “rast” se opet uzima kao puko kvantitativnu funkciju (proizvodnju radi proizvodnje), što je jedna posve neodgovorna ideologija. Potreba za privatnim dobrima stvara se (ili izmišlja) manipuliranjem potrebom pomoću specifičnih i masivnih investicija koje se zovu marketing. Marketing je koncipiran tako da uvjeri potrošače u ideju da trebaju suvišna privatna dobra te da upravo ona imaju tu korisnu funkciju ispunjavanja njihovih želja i potreba. U nekim slučajevima marketinške aktivnosti povećavaju potrošnju i akumulaciju privatnih dobara kao da postoji potreba za njima, nanoseći pritom štetu zajedničkim dobrima (kao što je to slučaj s reklamiranjem flaširane pitke vode). Pojedinaac izoliran od svoje zajednice u prirodi popušta i biva upregnut u funkciju proizvodnih potreba kapitalizma koji ide za tim da svoje proizvode proda “usamljenoj gomili”. (12) Strategija marketinga razvila se upravo kako bi izmišljala nove privatne potrebe i nužda. Marketing je stvorio konzumerističke načine ponašanja koji stvaranjem lažnih predodžbi i materijalističkih mitova egocentričkog i narcističkog karaktera proizvode katastrofalne ekološke učinke. Individualni subjekt prepušten samom sebi, narcisoidan i potrebit, nalazi zadovoljenje svojih želja u proizvodima, tržišnim robama i predmetima, a ne u odnosu prema bližnjoj osobi ili okolišu koji ga uzdržava – temeljnom odnosu njegovog društvenog ugovora. Njegov horizont odnošenja ima “objektivno” određenje sistemom cijena koje plaća za zadovoljenje svojih raznih sve kompleksnijih “potreba”.

Marketing se koristi i za promociju javnog sektora. To je ponekad potrebno jer je količina dobara koje proizvodi privatni sektor toliko velika (npr. automobili) da je razvoj aktivnosti javnog sektora (npr. izgradnja parkirališta i cesta) presudan za održavanje (npr. poticanje prodaje automobila) takve proizvodnje izobilja. U takvim slučajevima državni marketing

često se naziva *propagandom*. Takav marketing i privatnog i javnog sektora rezultira prevelikom potrošnjom i uništavanjem zajedničkih dobara. Kroz tržišne mehanizme zajednička se dobra redistribuira bogatima, a siromašnima se uskraćuje najnužnije. Tipična individualistička “fikcija” liberalne tradicije (mit o Robinsonu Crusoeu) odvaja potrebu od stvarnih nužnosti za preživljavanje (nužnosti koje se mogu zadovoljiti na kvalitativno različit, a kvantitativno konstantan način) i “izmišlja” potrebu kao funkciju njenog zadovoljenja (ekonomija ponude). Time kvalitativna paradigma, temeljena na smislenom odnosu, biva zamijenjena kvalitativnom paradigmom. Nažalost, ekologija i “sistemska” mišljenje – paradigme koje su sposobne pokazati kakvu štetu ta dinamika individualističke akumulacije ima po život zajednice – primjetno su odsutne iz suvremene politike, koja je pak odabrala “društvene znanosti” (nadasve mikroekonomiju, politologiju i marketing) kao jedino vrelo ideja. Za razliku od znamenite rečenice Garretta Hardina u “Tragediji zajedničkog dobra” prema kojoj je “zajedničko dobro mjesto gdje ne vlada zakon i stoga je mjesto propasti”, izgleda da su država i tržišni mehanizmi, koji se oslanjaju na “individualno” kao svoj predmet, istinski krivci za današnju propast. “Privatizacija uobičajeno stvara poticaje za racionalno iskorištavanje resursa. Ako vlasnik ima pravo vlasništva nad resursom i može trgovati tim pravom, u toj situaciji i troškovi i prihodi pripadati će istom vlasniku i reflektirati će se u tržišnoj cijeni resursa, dajući vlasniku novčani poticaj da se suzdrži od štetnog upotrebe. No, ti poticaji nisu nužno uskladivi s održivim korištenjem.” (13)

Tragedija zajedničkog dobra: dva sukobljena svjetonazora – natjecanje ili suradnja

Kao što je Adam Smith kazao: “Nismo spremni posumnjati da ikome nedostaje sebičnosti.” (14) To je, da pojednostavimo, središnja pretpostavka Hardinove analize. Rezultate (i akademski uspjeh) takozvane “tragedije zajedničkog dobra” može objasniti samo gruba primjena modela *homo oeconomicus*, (15) individualnog maksimizatora kratkoročne koristi. (16) Pa ipak, ta znamenita parabola mikrobiologa Garretta Hardina, koju je javnosti iznio u svom proslavljenom ogledu 1968. godine, a koju je onda “pobila” dobitnica Nobelove nagrade za ekonomiju 2009. Elinor Ostrom, preokrenula je konvencionalno mišljenje koje od tada zajednička dobra vidi kao mjesto gdje ne vlada zakon. (17) Prema Hardinu zajednički resurs, budući da je slobodno prisvojiv, potiče oportuno ponašanje akumulacije i na koncu vodi k destruktivnoj i “neučinkovitoj” potrošnji. Takvo razmišljanje priziva sliku osobe koja je pozvana na zakusku na kojoj je hrana slobodno dostupna – i namjesto da podijeli to obilje s drugima, ona brže bolje pokušava konzumirati što veću količinu hrane u što manje vremena ne bi li maksimizirao količinu kalorija koju može pohraniti na uštrb drugih. Hardin i Olsen (teorija *free ridinga*) u svom modelu pretpostavljaju a) da su ljudi “racionalni akteri” u smislu da maksimiziraju svoje bogatstvo, b) da privatni interes nema nikakve veze sa interesom zajednice, c) da komunikaciju i njenu ulogu u izgradnji povjerenja ne treba uzimati u razmatranje, d) da su sva zajednička dobra režimi otvorenog pristupa, a ne režimi zajedničkog vlasništva koji imaju uspostavljena pravila oko koristi i odgovornosti. Osjećaj za prirodno postavljena ograničenja unutar neke zajednice pri poštivanju drugih članova

zajednice i prirode isključen je iz njihovog modela, čime propuštaju sagledati kvalitativne odnose koji se presudni za analizu zajedničkog upravljanja temeljenog na sudjelovanju (još uvijek) civiliziranih ljudskih bića.

“Tragedija zajedničkog dobra” naglašava dva sukobljena svjetonazora. Dominantni svjetonazor je u osnovi temeljen na darvinističkoj ideji koja “natjecanje”, “borbu” i “oponašanje” između fizičkih i pravnih osoba postavlja kao bit zbilje. Drugi svjetonazor je rjeđe zastupano viđenje svijeta koje je poodavno iščezlo iz prakse na zapadu (a pod napadom je na mjestima kao što su afričke i andske seoske zajednice u kojima se još uvijek donekle odupire) – to se viđenje naprotiv temelji na ekološkom i holističkom pristupu svijetu i kao svoj temeljni obrazac ima odnos, suradnju i zajednicu. Dominantni model je taj koji vlade, nevladine organizacije i mediji stalno predlažu kroz retoriku rasta, napretka i razvoja (kao sinonima za “prema gore” i “iz” siromaštva), unatoč današnjoj katastrofalnoj ekološkoj i ekonomskoj situaciji u kojoj se nalazimo. Taj dominantni model vidi alternativni model kao nasljeđe srednjovjekovnog političko-pravnog iskustva u kojem se održava feudalna fragmentacija moći, a u društvenom nazoru dominira paternalizam koji nije uskladio s modernom liberalnom koncepcijom vladavine. Dakako, na čisto analitičkoj razini, u tom alternativnom modelu u središtu društvenog života nalazimo predržavnu zajednicu cehova. (18) Postoji čitav niz mogućih narativa kojima je moguće objasniti napuštanje zajedničarskog modela na zapadu, a najrelevantniji za naše potrebe je onaj koji njegovo odumiranje vidi kao proizvod “progresivnih” modernizirajućih sila tržišta koje se oslanjaju na općedržavne političke institucije. No, činjenica je da je savez između državnih institucija i interesa privatnog vlasništva bila sila koja je stajala iza utrke za kolonijalnu pljačku, ograđivanja zajedničkih dobara u osamnaestostoljetnoj Engleskoj i sve veće koncentracije kapitala (primitivna akumulacija u marksističkoj historiografiji). (19) Alternativni model, još uvijek prisutan u organizaciji zajednica na “periferiji” (pri čemu se zapad uzima kao centar), nalazio se i nalazi se pod nemilosrdnim napadom planova strukturne prilagodbe i strukturnih razvojnih planova Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda koji u današnjem dobu prenose rano ograđivanje dobara. Takvi mehanizmi potiču i rezultiraju “komodifikacijom” zemlje i tradicijskih znanja, a podržava ih proces kulturne prilagodbe (ljudska prava, vladavina prava, rodna jednakost itd.) koja služi kao legitimirajuća retorika za nastavak otimačine. (20)

Nadilaženje tragedije

Elinor Ostrom i njen tim društvenih znanstvenika uspješno su pobili mit koji je u status istine promaknula Hardinova “Tragedija zajedničkog dobra” i koji postulira superiornost privatnih prava vlasništva u upravljanju resursima. Ona je na osnovu pozamašne količine empirijskog materijala pokazala da su suradnička uređenja vlasništva zapravo uspješna i da Hardinov slučaj prije predstavlja izuzetak koji je primjenjiv na manji broj situacija, a ne pravilo kako se prethodno vjerovalo. Iako rad Elinor Ostrom nepobitno predstavlja kritičku prekretnicu u ekonomskoj teoriji, on i dalje ostaje zarobljen u dihotomiji javno-privatno. Budući da zaključci Elinor Ostrom ne uzimaju u obzir historijski, politički i pravni kontekst ogorčene borbe između korisnika zajedničkih dobara [*commoners*] s jedne strane i svete

alijanse države i privatnog vlasništva s druge, njihova primjenjivost ostaje ograničena. Zakonsko uređenje na zapadu od svojih začetaka (Rim i engleski feudalizam) djelovalo je u cilju legitimacije moći nadređenih suverena nad slabijim subjektima u procesu prisvajanja dobara. Zakonsko uređenje vlasništva nastavilo je tijekom razdoblja kolonijalizma gurati u istom tom smjeru doktrinom “terra nullius”. U novijim vremenima ta vrsta dominacije poprimila je suptilnije i hegemonijske oblike, ali evidentna je činjenica da korporacije teže funkcionirati kao neumorni i nemilosrdni maksimizatori kratkoročnog vlastitog interesa. Kada se sagleda u kontekstu, Hardin je bio daleko od naivnog mikrobiologa koji je pronašao primjenu teorije evolucije u polju političke ekonomije. Naprotiv, on stoji u dugom slijedu ekonomista i pravnika koji su radili na tome da osiguraju mjesto za radikalni individualizam i postupnu razgradnju javnog dobra u korist privatnih interesa. Hardinov rad je doprinosu radu koji su u 50-ima i 60-ima proveli Friedman, Buchanan, Tollock i Olsen, pripadnici škole radikalnog individualizma i rane neoklasične ekonomske škole koja je u 70-ima i 80-ima dovela do čikaške škole i do pokreta “pravo i ekonomija” čiji je primarni cilj bio razgradnja javnog u korist privatnih interesa.

S obzirom na sveprisutnost lažne opreke država-tržište, kao i opreka natjecanje-suradnja, pojedinac-zajednica, trebamo bismo biti sumnjičavi prema taksonomijama koje pokušavaju uvesti reda u različite tipove zajedničkih dobara (prirodna zajednička dobra – okoliš, voda itd. – naspram društvenih zajedničkih dobara – kultura, znanje, povijesno pamćenje) koje nisu posve prihvatile potrebni pomak prema više fenomenološkom razumijevanju našeg trenutnog povijesnog trenutka. Te prijedloge (kao i većinu liberalne literature o zajedničkim dobrima ovjenčane Nobelovom nagradom) trebalo bi podvrći temeljitom kritičkom preispitivanju kako bismo izbjegli da samo iznova reproduciramo tradicionalni mehanistički stav, razdvajanje objekta i subjekta i iz njega nastalu komodifikaciju. (21) Polazeći od danas dostupnih empirijskih podataka trebali bismo kritički sagledati i naše današnje institucije te vratiti se zdravom razumu po pitanju distribucije resursa – zdravom razumu koji je predugo bio pervertiran neoliberalnom agendom. Projekt zajedničkih dobara mora biti podjednako usmjeren prema novom okviru participativnog upravljanja kao i prema alternativnim uređenjima vlasništva. Gramsci u *Zatvoreničkim sveskama* nudi pojam zdravog razuma čije je značenje “filozofije nefilozofa”. (22) Drugim riječima, kada neka ideologija proдре u masovnu svijest i kada se oprirodi kao “zdravi razum”. Gramsci pojašnjava da zadaća obnavljanja zdravog razuma ovisi o tome da intelektualci artikuliraju protuhegemonijski narativ koji može dovesti u pitanje *status quo*. Holistička revolucija ili ekološko viđenje svijeta danas je možda upravo takav narativ koji može obnoviti zdravi razum i otvoriti put zajedničkim dobrima.

Holistička revolucija: rehabilitiranje zdravog razuma

Zanimljivo je da je protuhegemonijski narativ koji je uzdrmao stupove individualizma, privatnog vlasništva i natjecanja potekao iz znanosti. Holistički stavovi, temeljeni na kvalitativnom mapiranju odnosa, a ne na kvantitativnom mjerenju i pozitivističkom redukcionizmu Galileja, Descartesa i Newtona, također su se u nekom času preko fizike i systemske biologije pojavili u prirodoslovnim znanostima. (23) Primarno kvantna mehanika, ali i Einsteinova teorija, dovela je do epistemološke revolucije koju sada pokušavaju uvažiti

nove discipline poput kognitivnih znanosti i studija svijesti. Na filozofskoj ravni pak holistička revolucija ima prastare korijene – počevši od Aristotelovih ontoloških ispitivanja pa do kasnijih filozofa poput Husserla i Heideggera, koji su uveli fenomenološke pojmove poput “*Fundierung*” (24) i “relevantnosti” kako bi signalizirali kraj “objektivnog” svijeta u kojem su subjekti odvojeni od predmeta promatranja (odnosno individue od njihovog okruženja). Slično tome, Bourdieu opisuje opreku između supstancijalističkog načina mišljenja koje prepoznaje “objektivne” stvari koje su opazive samo izravnim promatranjem i odnosni način mišljenja koje “ono stvarno ne poistovjećuje sa supstancama, već odnosima.” Unatoč pozamašnom utjecaju koji je ta holistička revolucija ostavila na te discipline, ona još uvijek čeka da je prigrle i društvene znanosti. Tu još uvijek akademskim krajolikom, nadasve ekonomijom, politologijom i sociologijom, ali i angloameričkom filozofskom tradicijom i pravom dominira angloamerička empiristička tradicija (s korijenima u Baconovom scijentizmu).

No, zajednička dobra mogu se opisati samo iz fenomenološke i holističke perspektive, tako je razumijevanje zajedničkih dobara nespojivo sa spominjanim redukcionizmom. Zajednička dobra su radikalno nespojiva s idejom individualne autonomije kakva se razvila u kapitalističkoj tradiciji temeljenoj na individualnim pravima – ideološkoj tradiciji rođenoj iz ograđivanja i uništavanja zajedničkih dobara u svrhu otimačine. (25) U tom pogledu, zajednička dobra su ekološko-kvalitativna kategorija temeljena na uključivanju i dostupnosti, dok su vlasništvo i državna suverenost prije ekonomsko-kvantitativne kategorije temeljene na isključivanju (umjetno proizvedenoj oskudnosti) i nasilnom koncentriranju moći u rukama nekolicine. Zajednička dobra predstavljaju pomak iz antropocentrizma, koji je sazdan kao domena pojedinca-nositelja prava, prema ekocentrizmu, koji je sazdan kao domena zajedničkih obaveza prema članovima zajednice i okolišu. Kao što Josee Johnston kaže o ekonocentrizmu:

“Da bismo bili ekonocentrični, a ne antropocentrični, ne znači da trebamo prestati razmišljati kao ljudi, već da se svjesno opiremo tendenciji da se ljudske potrebe stavljaju ispred svih ostalih. Poput rasizma, seksizma ili klasne diskriminacije, antropocentrizam ne implicira da je moguće posve napustiti našu vlastitu smještenost, nego zahtijeva da budemo svjesni kako nam naša povlaštenost – kao muškaraca, kao globalne elite, kao bijelaca – ili kao ljudi – omogućuje da dominiramo nad drugima.” (26)

Općenito gledano, ni retorika održivog razvoja ne dovodi u pitanje hegemonijski antropocentrizam koji je u temelju kapitalističke komodifikacije. To je toliko očito da zdravi razum to i neprimjećuje.

Sve to traži pažnju pravnika pred kojeg se postavlja teška i neodložna zadaća konstruiranja novog utemeljena pravnog poretka koji bi bio sposoban nadići dualizme vlasništvo-država koji su inherentni trenutnom poretku. S obzirom na dominaciju privatnog vlasništva, individualizma i natjecanja kao stupova trenutnog pravnog poretka, novi poredak mora

ispraviti taj nesrazmjer time što će pokušati pokazati središnju ulogu kolektivnog i zajedničkih dobara te stvoriti institucionalno okruženje u kojem bi se očitovala dugoročna održivost i bezostatno uključivanje svih sudionika u globalnim zajedničkim dobrima, pa i onih najsiromašnijih i najugroženijih (ljudskih ili ostalih bića). Kako bismo to postigli prvo nam je potrebna epistemička (i politička) emancipacija od grabežljivosti i države i privatnog vlasništva, tih dvaju fundamentalnih sastavnica prevladavajućeg imperijalističkog zapadnjačkog stava.

Stvaranje zahtjeva za zajedničkim dobrima iziskuje određeno ulaganje koje se može opisati kao “kritička kultura”, koja je i sama zajedničko dobro. Zajednička dobra nalaze se s onu stranu redukcionističke opreke “subjekt-objekt” koja rezultira komodifikacijom i subjekta i objekta. Zajednička dobra, za razliku od privatnih dobara i javnih dobara, nisu tržišne robe i ne mogu se svesti na jezik vlasništva. Ona izražavaju kvalitativni odnos. Bilo bi redukcionistički kazati da *imamo* neko zajedničko dobro – naprotiv, trebamo uvidjeti u kojoj mjeri mi sami *jesmo* zajednička dobra, utoliko što smo dio okoliša, nekog urbanog ili ruralnog ekosistema. Tu je subjekt dio objekta. Zbog toga su zajednička dobra nerazdvojno povezana i povezuju pojedince, zajednice i sâm ekosistem.

Politički obrat

Danas možemo vidjeti na primjerima svuda oko nas – od globalnog zagrijavanja do ekonomskog kolapsa – da nam politički podređena, ali filozofski sofisticiranija holistička paradigma nudi fundamentalni i nužan obrat u percepciji zbilje. U tom kontekstu zajednička dobra nam mogu ponuditi institucionalno okruženje u kojem se reflektira potreba za uklanjanjem lažnog privida modernog liberalizma i racionalizma. Upravo zbog toga se ne možemo pomiriti s time da se, kako to izgleda predlaže većina trenutnih rasprava, “zajednička dobra” pojmi kao treći član pored privatnog vlasništva i države. Posve je očigledno da se u novopobuđenom interesu u akademskim raspravama (ovjenčanom ideološkim aparatima globalne moći poput Nobelove nagrade) zajednička dobra svodi na institucionalni okvir koji bi trebao poslužiti kao model upravljanja preostacima zapadnog historijskog banketa koji zajedno s državom i privatnim vlasništvom (iliti mitskim tržištem) popunjava totalitet političke scene. No, mi smatramo da se zajednička dobra mora smjestiti u institucionalnu strukturu koja istinski dovodi u pitanje domenu privatnog vlasništva (i njegove ideološke instrumente kao što su samoodređenje i “tržište”) i domenu države. Dakle, ne kao kakav treći put, već kao ekološki legitimiranoga neprijatelja saveza privatnog vlasništva i države. Zajednička dobra bi trebala postati alternativna pravna institucija, zasnovana na drukčijoj slici svijeta, sposobna da ljudima (uključujući i siromašne) vrati moć izravnog sudjelovanja u upravljanju i nadzoru onoga što im pripada kao članovima neke ljudske i ekološke zajednice. (27) U takvom viđenju zajedničkih dobara socijalna prava su zajamčena institucionalnim uređenjenima koja ne trebaju posredovanje države.

Obrat koji sada moramo napraviti i politički, a ne samo teorijski, pomak je u prevladavajućem stavu od apsolutne dominacije subjekta (kao vlasnika ili države) nad objektom (teritorijem ili općenitije okolišem) prema fokusu na odnos među njima (subjekt-

priroda). Od antropocentrizma, koji je sazdan kao domena pojedinca-nositelja prava, prema ekocentrizmu, koji je sazdan kao domena zajedničkih obaveza prema članovima zajednice i okolišu. Moramo poopćiti koncepciju koja se zasniva uzajamnoj brizi (i hranjenju) unutar onog tipa ovisnosti pojedinca o zemlji koja je simbiotički ili parazitski odnosna. Potreban nam je novi zdravi razum koji će, napuštajući zapadnu liberalnu oholost, prepoznati da opstanak svakog pojedinca ovisi o njegovim odnosima s drugima, sa zajednicom, s okolišem. Prvi pomak koji se čini nužnim jest prelazak s fokusa na kvantitetu (fundamentalnoj ideji znanstvene revolucije i kapitalističke akumulacije) na kvalitetu kao središnju ideju alternativne holističke vizije. Briga, hranjenje i ovisnost su kvalitativni odnosa, dok su prema mjerilima današnje prevladavajuće tehnološke perspektive nužni uvjeti za preživljavanje određeni kvantitetima koji ostaju konstantni za svaku jedinku (litara vode, kalorija...). Kvalitativne razlike pripadaju odnosima i obrascima, a ne individuama, tako da ne mogu biti predmetom akumulacije.

Institucionalni okviri zajedničkog vlasništva moraju koristiti “ekosistem” kao model u kojem je zajednica pojedinaca ili društvenih skupina povezana horizontalnom uzajamnom vezom u mrežu gdje je moć distribuirana – načelno odbijajući ideju hijerarhije (i natjecanja koja nastaje iz iste logike) u korist sudioničkog i suradničkog modela koji priječi koncentraciju moći u jednoj stranci ili entitetu i stavlja u fokus interes zajednice. Samo u takvom okviru moguće je ostvariti socijalna prava. U toj logici neko zajedničko dobro (voda, kultura, internet, zemlja, obrazovanje) nije “komodificirano dobro”, već zajednička koncepcija zbilje koja oružjem kritike, a ponekad i oružanom kritikom (mnogi pokreti otpora globalnog juga motivirani su obranom zajedničkih dobra, nadasve zemlje i vode, od gramzivosti korumpiranih kapitalističkih vlada), dovodi u pitanje naizgled nezaustavljiv trend privatizacije/financijalizacije. To ne znači da radikalna promjena koncepcije koja će odbaciti svaki tip privatizacije znači i vraćanje dobara na upravljanje birokratskom, autoritarnom ili kompradorskom javnom sektoru. Upravo kao što nije moguće ni vratiti se zajedničkim dobrima prije ograđivanja povratkom na predmodernu logiku. Naprotiv, mi mislimo da nam je konačno potreban katalog najboljih praksi participacije u zajedničkim dobrima ne bismo li se oterasili ideologije igre nultog zbroja između tržišta i države. Tek sagledavanjem tih istinskih alternativa korporatizaciji možemo razviti i ponuditi održivu pravnu i političku alternativu koja svoju legitimaciju dobiva iz potrebe preživljavanja života na Zemlji.

Zaključak

Za sada čini da je put naprijed jedan poprilično raspršeni oblik institucionalizacije participativnog upravljanja, koji bi se nastavio na spontane prakse borbe i koji bi bi u duh suradnje izravno mogao angažirati zajednice korisnika i radnika. I to kroz jednu dijalektiku koja bi mogla otvoriti nove terene za antikorporativne sisteme proizvodnje. Kao što u 43. članku talijanskog ustava iz 1948. jasno stoji: “U cilju općeg blagostanja zakon može uspostaviti – ili naknadno, preuzimanjem uz naknadu, na državu prenijeti – javne subjekte ili *zajednice radnika ili korisnika* određenih poduzeća ili kategorija poduzeća kojima je zajedničko da djeluju u cilju zadovoljavanja temeljnog javnog interesa kao što su pružanje

esencijalnih javnih usluga, izvora energije ili monopola.” Danas u Italiji postoji impresivni pokret protiv privatizacije vode i korporatizacije javnih komunalnih usluga koji je uspio prikupiti gotovo 1.5 milijuna potpisa kako bi se zaustavio predatorski zakon koji nalaže prodaju korporacijama komunalnih usluga, uključujući i nacionalnu vodoopskrbu. Potrebno je čvrsto ustrajati na toj točki, jer čak i danas, nakon dramatične krize 2008. godine kada je ideologija slobodnog tržišta pokazala svu svoju katastrofalnu narav, državna intervencija, nazvana kejnzijanskim programom, iskorištena je za transfer ogromne količine javnih sredstava privatnom sektoru. Logika otimačine koja je zajednička i privatnom i javnom sektoru ne može biti otvorenija. Jasno je da nam je potrebno širenje okvira zajedničkih dobara ne bismo li obuzdali dominaciju privatnog vlasništva (s njegovom retorikom autonomije i vladavine prava) koju trenutno podržavaju i država i tržište. Širenje zajedničkih dobara potiče suprotnu logiku – prodor autentične participativne demokracije u domene države i tržišta. Agenda “manje države, manje tržišta, više zajedničkih dobara” po mom uvjerenju je jedini način da se uspostavi alternativni narativ socijalne inkluzije (i izravnog ispunjenja socijalnih prava) koji bi mogao zauzeti mjesto hegemonijskog. Prevesti ova preliminarra razmatranja u stvarni pravni i institucionalni program koji bi mogao voditi k inkluziji onih najranjivijih nije lagan zadatak. Međutim, ako doista želimo shvatiti ulogu zajedničkih dobara u borbi protiv siromaštva i u osiguravanju dostupnosti prava onima najsiromašnijima, onda moramo iznijeti na vidjelo pravne i ekonomske strukturne deficite koji čine srž problema.

Tekst preuzet i preveden s web stranice [Uninomade](#). Ugo Mattei je profesor Međunarodnog i komparativnog prava, na Kalifornijskom sveučilištu u Hastingsu, profesor je građanskog prava na Sveučilištu u Torinu i znanstveni koordinator na Međunarodnom sveučilišnom koledžu u Torinu. Zajedno s Laurom Nader autor je studije Plunder, When the Rule of Law is Illegal, Blackwell, 2008.

Bilješke

1. Ovaj ogleđ je priređen u sklopu projekta “Ljudska prava osoba izloženih siromaštva”, u organizaciji Opće uprave za socijalnu koheziju Vijeća Europe. Želio bih se zahvaliti Saki Bailey na dugotrajnoj raspravi o ovdje iznesenim idejama, kao i svim sudionicima projekta na plodnoj raspravi u Parizu.
2. Vidi James Gordley, *The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine*, 1991.
3. Vidi Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, 1. izdanje, 1962.
4. Vidi Ugo Mattei i Fernanda Nicola, “A Social Dimension in European Private Law? The Call for Setting a Progressive Agenda”, 45 *New England L. R.* 1-66 (2006.).
5. Vidi Beniamino Lapadula i Laura Pennacchi, *Privato, Pubblico, Comune. Lezioni dalla crisi globale*, Rim, 2010.
6. Lester R. Brown, *Plan B 4.0. Mobilizing to Save Civilization*, Norton & Company, New York – London, 2009.
7. Friedrich Engels u *Socijalizam utopijski i znanstveni*, Jugoslavenska radnička knjižara, 1920.

8. James Boyle, "The Second Enclosure Movement and the Construction of the Public Domain", u 66 *Law and Contemporary Problems*, 2003., 33-75.
9. Michael Tigar, *Law and the Rise of Capitalism*, 1977.
10. Ovaj sukob vuče korijene iz začetaka liberalnog individualizma – Locke i Hobbes su prvaci privatnog vlasništva i državne suverenosti.
11. John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society*, 1958.
12. David Riesman, Nathan Glazer, Reuel Denney, *The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character*, 1950.
13. David Feeney, Fikret Berkes, Bonnie J. McCay i James M. Acheson, "The Tragedy of the Commons: Twenty-two years Later," *Human Ecology*, sv. 18, br. 1, 1990. Ovi autori su dio istraživačkog tima Elinor Ostrom i bave se institucionalnom analizom zasnovanom na studijama slučajeva koje je tim provodio kroz višedesetljetno razdoblje.
14. Adam Smith, *Bogatstvo naroda*.
15. Pojam koji potječe iz rada Johna Stewarta Milla, a koji su u maticu ekonomske misli uveli Adam Smith i David Ricardo.
16. Garrett Hardin, "The Tragedy of the Commons", *Science*, 13. prosinca 1968., str. 1243-1248.
17. Vidi Elinor Ostrom, *Upravljanje zajedničkim dobrima – evolucija institucija kolektivnog djelovanja*, Zagreb, 2006.
18. Iskustvo života u srednjovjekovnom gradu gotovo u cijelosti se odvijalo unutar zajednica (cehova) u kojima je profesionalni život pojedinaca bio oblikovan grupnim preferencama čiji su izraz bile te predrđavne forme organizacije. Slično je odlučujući autoritet u životu na selu imala proširena seljačka obitelj i njen odnos prema gospodaru.
19. Vidi Sandro Mezzadra, "La «cosiddetta» accumulazione originaria", u AA.VV., *Lessico marxiano*, Manifestolibri, Rim, 2008., str. 23-52.
20. Vidi Ugo Mattei i Laura Nader, *Plunder. When The Rule of Law is Illegal*, 2008.
21. Vidi Gian Carlo Rota, *The End of Objectivity. The Legacy of Phenomenology, Lectures at MIT 1974-1991*, 1991.
22. Antonio Gramsci, 1971. *Selection from the Prison Notebooks*. International Publishers, New York.
23. Fritjof Capra, *Mreže života: novo znanstveno razumijevanje živih sustava*, 1998.
24. *Fundierung*: pojam koji je Heidegger skovao da bi opisao slojeve kontekstualnosti koji konstituiraju našu percepciju stvarnosti. Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Zagreb, 1985.
25. Jeanette M. Neeson, *Commoners. Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, 1993.
26. Josee Johnston, "Who Cares About the Commons?", u *Capitalism, Nature, Socialism*, prosinac 2003., 14, 4.
27. Antonio Negri i Michael Hardt, *Commonwealth*, 2009.